

Kes oli Fredrik Pacius?

Fredrik Pacius. Musiken som hemland. Kotimaana musiikki. Redaktör/toimittanut Seija Lappalainen, Helsingfors/Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2009, 224 s.

Urve Lippus

Paciuse nimi on Eestis küll tuntud, aga sellega seostub enamasti vaid Soome ja meie ühise hümniviisi ning heal juhul teadmine, et ta on teisi koorilaule kirjutanud (meeskoorilauljatele on kindlasti tuntud ka „Soome laul“). Soome kirjutatud muusikaloos on tal alati olnud üsna oluline koht, kuid ka seal on tema muud loomingut hakatud alles üsna hiljuti avastama ja väärtustama. 2009. aastal möödus Fredrik Paciuse (1809-1891) surmast 200 aastat ja seda tähistati Soomes üsna suurejooneliselt – oli kontserte, konverents, ilmus paar elulooraamatut ja tänu hoogustunud uurimistöole on mõned veel tegemisel. Soome Rahvusraamatukogus Helsingis oli 18.03.-3.10.2009 ta arhiividokumentidest, käsikirjadest ja mälestusesemetest näitus „Musiken som hemland. Fredrik Pacius 200 år / Kotimaana musiikki. Fredrik Pacius 200 vuotta“, mis käesoleva aasta kevadel (28.04.-19.05.2010) rändas ka Eesti Rahvusraamatukogusse Tallinnas. Näituse piltidest, dokumentidest ja Paciuse-aastal peetud ettekannetest on Helsingi ülikooli muusikaloolane Seija Lappalainen koostanud esindusliku kakskeelse (rootsi ja soome) albumi „Kodumaaks muusika“, mis sisaldab seitse Paciuse-teemalist uurimuslikku artiklit ning palju pilte ja käsikirjanäiteid.

Ma ei taha üldistada, kuid vähemalt mina olen rohkem harjunud mõtlema soome ja eesti rahvusliku liikumise sarnastest aspektidest. Paljud soomlaste ettevõtmised ja ka nende rahvuslikkus vaimus loomine oli 19. sajandi keskpaiku ning ka hiljem eesti soost haritlastele ju eeskujuks eesti omakultuuri loomisel, eriti pakkus see tuge soovile erineda sakslastest. Ainult neile aspektidele mõeldes on lihtne siniseid hoiakuid, vaateid ja tundeid projitseerida ka 19. sajandi soome rahvusliku liikumise tegelaste pähe. Sotsiaalse tausta poolest on aga 19. sajandi soome rahvuslik ärkamine hoopis teistsugune, väga erines Balti kubermangude oludest ka Soome suurvürstiriigi asend Vene keisririigis ning seega ühtlasi ka emotsionaalne suhtumine venelastesse. Olen märganud ka oma praeguste soome kolleegide puhul huvis Venemaa vastu teatud nostalgiat, soovi otsida sealt 19. sajandil ja 20. sajandi algul ka Soomesse ning

soome kunstiloomingusse ulatunud keiserliku metropoli lähiala hiilguse jälgi. Olen ka korduvalt mõelnud, milliseks oleks kujunenud eesti kultuur, kui siinsed põlistest baltlastest haritlased poleks olnud nii suletud ja konservatiivsed ning oleksid otsustanud kohaliku balti rahvuseluse loomise asemel hoopis eesti keelele üle minna. Põgusa estofiilide liikumise asemel oleks Tartu ülikoolist hakanud eestluse vaimu kiirgama juba 19. sajandi keskel, kogu üritusel oleks hoopis teistsugused majanduslikud võimalused olnud ja just sakslased oleksid hakanud oma nimesid eestistama. See mõttelend on muidugi sama tark kui unistamine, mis kõik oleks võinud olla, kui 1939. aastal siinmail alanud sündmused oleksid mingi teise pöörde võtnud. Oli muidugi palju põhjusi, miks Soome rootsikeelsetele haritlastele võis soomlus olla ahvatlev, baltlastele eestlus või lätlus aga täiesti vastuvõetamatu.

Mõtisklused neil teemadel on mind mõnda aega köitnud ja seetõttu huvitusin kõigepealt ajaloo-teemalistest artiklitest. Nagu seda laadi kogumikes tavaks, püütakse alustuseks anda lugejale mingi laiem pilt peategelase ajastust. Seda ülesannet täidab tuntud soome ajaloolase Matti Klinge artikkel „Paciuse Helsingi ja Soome“. Klinge rõhutab Vene keisri tuge pärast Turu suursõlengut Helsingisse toodud ülikoolile, juba selles asukohavahetuses oli poliitiline motiiv: tuua ülikool ja suurvürstiriigi kultuurikeskus eemale Rootsi mõjualast ja lähemale keisririigi pealinnale Peterburile. Aleksander I käsul oli juba 1811. aastal oluliselt suurendatud ülikooli rahastamist, et see saaks võrdseks parimate Saksa ülikoolidega (NB! Tartus oli küll keiserlik, kuid 1890. aastateni just Saksa ülikool). Klinge rõhutab, et kogu Euroopas hakati sel ajal ametnikelt rohkem nõudma ülikooliharidust ja nii moodustus järjest arvukam kodanlik kultuurivajadustega haritlaskond. Suurvürstiriigina kuulus Soome võimsasse impeeriumisse, mille pealinna lähedus mõjutas vähemalt väliselt eluviisi ja avardas silmapiiri. Klinge väitel oli vaimne atmosfäär hilisemas iseseisvas Soome Vabariigis palju provintslikum ja see ületati alles 1960. aastatel. Võrdluse kontekstis Paciusega

räägib ta edasi teisest väljapaistvast Saksamaalt tulnud kunstnikust, arhitekt Carl Ludvig Engelist, kes samuti oma elutöö Helsingis tegi. Ta leiab, et nad mõlemad oleksid tööd ja tunnustust leidnud ka Saksamaal, Peterburis või Stockholmis, kuid eelistasid võimalust midagi täiesti tühjalt kohalt üles ehitada. Klinge kokkuvõtte järgi on Engel, Pacius ning ainsa kohalikuna Johan Ludvig Runeberg „mitte ainult rajajate, vaid ka suurte kunstnikena Soome kõrgkultuuri kivisambad“. Lisaksin, et 19. sajandi algupool oli küll rahvusromantismi ja rahvuslike kultuuride sünniaeg, kuid teisalt oli tollal pigem tavaline kui erandlik, et tasuvama töö või auväärsema positsiooni otsinguil rändasid nii kunstnikud kui teised haritlased maalt maale. Märkimisväärset suur osa muusikuid kogu Põhja-Euroopas (ja Venemaal) oli pärit Saksamaalt, paljud neist rändasid aastaid ja naasid lõpuks kodupaika, paljud aga kodunesid oma uues elupaigas ja rahvuslike kultuuride edenedes liitusid kohalike liikumistega. Mõte sünnipära olulisusest rahvuslikuks kunstnikuks saamisel kuulub tunduvalt hilisemasse aega ja pigem kirjasõnasse kui tegelikkusse – natukenegi rahvuslike suurkujude perekonnalugu uurides läheb asi lootusetult sassi.

Albumi koostaja Seija Lappalaise artikkel „Fredrik Pacius – Soome muusikaelu ehitaja“ annab uute arhiiviuuringute tulemusel koostatud värske ülevaate Paciuse elust ja tegevusest. Kuigi selles tekstis pole antud ruumi oma aja muusikaelu struktuuride iseloomustamisele, millest selguks, keivõrd tüüpiline siiski oli Pacius omas ajas, peegeldub igal sammul autori põhjalik teadmine nii Soome kui üldse Euroopa tollastest tavadest. Artikkel on kirjutatud ajaloolase neutraalses toonis ja mitte rahvusliku muusika suurkuju juubelikõnena, peakangelase õnnestumisi ja raskusi hinnatakse neis oludes, milles ta tegutses. Samas selgitatakse veenvalt, kuidas pooljuhuslikult just Helsingisse pidama jäänud saksa viiuldajast sai kõigepealt „meie Pacius“ (nii olevat teda nimetatud juba 1839 ehk neli aastat pärast Helsingisse saabumist) ja 1870.–1880. aastatel kirjutati temast lehtedes juba üldiselt kui „Soome muusika isast“. Siin oli üsna kõrvaline tähtsus asjaolul, et ühest tema laulust (jällegi pooljuhuslikult) kujunes soomlaste rahvuslaul. Määrav oli see, et Pacius oli just otsustavatel aastakümnetel Helsingi muusikaelu igakülgne juht – ülikooli muusikadirektor, akadeemilise kooriühingu ja linna muusikaühingu juht ja dirigent, helilooja, kes kirjutas kõikides žanrites sümfooniast ja ooperist koorilauludeni,

viiuldaja ja muusikaõpetaja. Ühelt poolt andis elu Paciusele selle võimaluse, need kodanliku muusikaelu institutsioonid ja vastav repertuaar hakkasidki kujunema 19. sajandi algul ning Helsingisse vajati ja otsiti just sellist inimest. Teisalt oli soomlaste õnn, et nad leidsid niisuguse tasakaalustatud annetega saksa nooruki – nii helilooja ja muusik kui ka organisaator, võimekas ja energiline, kuid mitte liiga ambitsioonikas, et kaugest Helsingist pärast paari aastat edukat tegutsemist kasvanud oskuste ja enesekindlusega suuremate muusikakeskuste poole põgeneda. Osa selle artikli teemadest kajastub ka Seija Lappalaise artiklis „Fredrik Pacius ja Richard Faltin – kaks sakslast Soome muusikaelu ehitamas“, mis ilmus Res Musica esimeses numbris (lk. 71-83).

Fabian Dahlströmi artikkel tutvustab eraldi Paciuse tegevust koorijuhina, kuigi see valdkond oli ka Seija Lappalaise uurimuses esindatud. Ta rõhutab, et Paciuse ametiülesannete hulka ülikooli juures koorijuhtimine ei kuulunud, kuid üks tõeline muusikaelu juht ei saanud sellest kuidagi mööda minna. Lauluseltsis osalemise kogemused olid Paciusel juba Saksamaalt ning Dahlström leiab, et just Pacius tõi Soome neljahäälsesse *a cappella* meeskoorilaulu ka saksa repertuaari, varem olevat see rohkem Uppsala üliõpilaslauludega piirdunud. Huvitav, et kui eesti meeskooritraditsioonis on levinud kvartetis ja topeltkvartetis laulmine, siis Dahlströmi järgi soome üliõpilaslauljad armastasid kaheteistkümnest lauljast ansamblit, see oleks siis kolmekordne kvartett. 19. sajandil olid väga populaarsed ka asjaarmastajate segakoorid ja paljudes linnades korraldati lihavõttenädalal heategevuskontserte, kus kanti ette suuri oratooriume. Selliseid kontserte hakkas ka Pacius korraldama, juba Helsingisse saabumise aastal kanti ette Paciuse õpetaja Louis Spohri oratoorium „Die letzten Dinge“ ja aastate jooksul esitati palju tollal populaarseid teoseid. Martin Wegeliuse mälestuste põhjal rõhutab Dahlström, et Paciuse tegevuses hinnati kõige kõrgemalt just ta koorijuhioskusi ja ta koorid kõlanud silmatorkavalt puhtalt.

Mõneti ootamatu on kogumikust leida Eero Tarasti artiklit, kes semiootikuna ei satu just sageli ajaloolastega ühiste kaante vahele. Ta lubab teha Paciuse suhtes „fenomenoloogilise reduktsiooni“, et pääseda aegade jooksul temaga seostuvatest klišeedest ja uurida otse partituure. Põhjalikult tutvustab ta Paciuse õpetajaid Louis Spohri ja teoreetikut Moritz Hauptmanni, leides, et Pacius

sai konservatiivse hariduse ja ka tema muusikamaitse oli konservatiivne, kuid ta oli ka Saksamaa mõõdukas korralik helilooja. Elades aga nii kaugel tollastest muusikakeskustest, ei õnnestunud tal oma oopereid Saksamaal lavale tuua. Tarasti hindab Paciuse oskust kirjutada meloodiaid ja analüüsib selle näitena teist Paciuse väga populaarset laulu „Soome laul”. Kaks järgmist artiklit on pigem Paciuse paarist laulust kui otseselt temast endast. Petri Tuovinen kirjutab teemal „Muusika, sport ja Maamme-laul” ja see on essee rahvuslaulust ja selle tähendusest üldse. Paneb mõtlema, miks üks laul sellise tähenduse omandab - miks ei saanud rahvuslaulu näiteks Paciuse „Soome laulust”. Siin ei ole võimalik muusikaliste kvaliteetidega asja seletada, üks laul teatud

momendil lihtsalt täidab tühiku ja võib küllalt juhuslike asjaolude kokkusaamisel selleks jääda. Nii Soomes kui Eestis on arutatud, et oleks vaja ehtsamat, mitte nii saksapärast viisi. Paari tuntud laulu ümber keerleb ka Susanna Välimäki artikkel „Fredrik Paciuse muusika soome filmis: isamaalisus ja ühiskonnakriitika”. Viimane, Jani Kyllöneni ja Mikko Nisula artikkel annab ülevaate Paciuse teoste tekstikriitilise väljaande koostamisest, mille esimene köide Fennica Gehrmani väljaandel ilmunud. See on põnev ettevõtmine ja kindlasti hakkab ta tööde ilmumise järel Paciuse muusikat rohkem kõlama, sest praegune muusikaelu tarbib palju ajaloolist muusikat ja kakssada aastat hiljem pole oluline, kas ta omal ajal veidi uudsem või vanamoelisem oli.